

Čo majú spoločné ekonomický rast a Mona Lisa?

Dalibor Roháč

Center for Global Liberty and Prosperity, Cato Institute

Prednáška organizovaná INESS v KC Dunaj dňa 19. mája 2014

Masová prosperita je azda najdôležitejším faktom ľudskej histórie. Grafy svetového HDP na obyvateľa v priebehu ľudskej histórie, [napríklad](#) z dielne zosnulého Angusa Maddisona, britského ekonomického historika, vyzerajú ako hokejka.

Počas drvivej väčšiny svojej histórie bolo ľudstvo mimoriadne chudobné. Maddisonove odhady sa pohybujú zhruba okolo USD 500 na osobu až do začiatku priemyselnej revolúcie. Pre porovnanie, [HDP na obyvateľa Ugandy](#) je asi USD 550. Pokiaľ má pravdu Brad De Long, ktorého graf je ukázaný na linku vyššie, tak ľudská história vyzerala ešte horšie – dokonca horšie ako život v Burundi, kde je [príjem na obyvateľa](#) okolo USD 250.

A nejde len o peniaze, priemerná dĺžka života na svete dosahovala asi 30 rokov, od konca Paleolitu, prakticky až po rok 1900. Na začiatku 20. storočia aj v najbohatších západných krajinách priemerná dĺžka života zriedkavo presahovala 50 rokov.

Druhá pozoruhodná vec, ktorú vidno na grafoch svetového HDP na obyvateľa je pokrok, ktorý ľudstvo od Priemyselnej revolúcie urobilo. Dnes je priemerný príjem na hlavu na svete cez 13 tisíc dolárov – viac než desaťkrát toľko než pred 200 rokmi. Priemerná dĺžka života vo svete je dnes 71 rokov. V rozvinutých krajinách je tento pokrok ešte väčší.

Treba dodať, že snaha o meranie pokroku priemerným príjmom nám nutne podhodnocuje, ako veľmi ľudský blahobyť narástol. Mnohé z výrobkov a služieb, ktoré poznáme dnes jednoducho pred dvoma storočiami neexistovali – či už ide o mobilné telefóny alebo o očkovanie – iné zasa zaznamenali obrovské zlepšenia v kvalite, ktoré nie sú v týchto štatistikách zachytené. Málokto by považoval

dentálnu starostlivosť z 18. storočia za plnohodnotný ekvivalent dentálnej starostlivosti dnes.

Môj kolega v Inštitúte Cato, Marián Tupý, založil webstránku www.humanprogress.org, ktorá je interaktívnym zdrojom množstva dát a informácií o rôznych aspektoch ľudského blahobytu vo svete – a o pokroku, ktorý ľudstvo urobilo či už na poli materiálnej prosperity, zdravia, alebo aj kvality životného prostredia. Ide podľa mňa o spoľahlivú vakcínu proti záplave zlých správ, ktorá sa na nás odvsadial valí, nakoľko nám dáva správnu perspektívu vzhľadom k ľudskej histórii. Svet je veľmi nedokonalé miesto, ale z hľadiska historického my v tejto miestnosti tvoríme top jedno percento ľudskej populácie.

Ako ale tento úžasný fakt ľudskej histórie vysvetliť prostredníctvom nástrojov, ktoré majú k dispozícii spoločenský vedci? Začnime metaforou.

Duncan Watts, bývalý vrchný vedec v spoločnosti Yahoo, napísal knihu, ktorá sa volá [*Everything Is Obvious Once You Know The Answer*](#). A v tejto knihe sa krátko venuje histórii slávneho Da Vinciho obrazu, [Mona Lisa](#).

Mona Lisa je pravdepodobne portrét Lisy Gherardini, manželky Francesca del Gioconda, namaľovaný niekedy medzi rokmi 1503 a 1506. Zakúpil ho francúzsky kráľ František, pôvodne visel vo Versailles a v Louvri je od roku 1797. Až do 20. storočia nebol obraz nijako zvlášť slávny – bol len jedným z radu Da Vinciho obrazov a nič nenaznačovalo, že práve on by sa mal stať onou celosvetovo slávnou kultúrnou ikonou.

Watts sa pýta: ako sa Mona Lisa stala najslávnejším obrazom na svete? Ponúkajú sa rôzne vysvetlenia. Totožnosť onej dámy je zahalená rúškom tajomstva. Jej výraz je zvláštne enigmatický a jedinečná je aj kompozícia maľby. Veľké diskusie sa týkajú pozadia. Je oná krajina za postavou Mony Lisy len produktom Da Vinciho fantázie, alebo ide o odkaz na konkrétne miesto? [Vplyvná](#) je v ostatnom čase domnienka, že ide o dedinu Bobbio, južne od mesta Piacenza. Alebo je Mona Lisa slávna preto, lebo ju namaľoval Da Vinci? Alebo preto, [lebo](#) ju v roku 1911 z Louvru ukradli?

Problémom s týmito vysvetleniami je podľa Wattsa to, že sa všetky pohybujú v kruhu. My vieme, že Mona Lisa je slávna. Naša snaha vysvetliť, prečo tomu tak je, nás núti sústrediť sa na jej vlastnosti, ktoré ju robia „monalisovskou“. V konečnom dôsledku je výsledkom týchto našich vysvetlení to, že povieme, že Mona Lisa je slávna preto, lebo vyzerá ako Mona Lisa, má históriu ako Mona Lisa – lebo je Mona Lisa.

Problém väzí v tom, že Mona Lisa je len jedna. Nemôžeme ísť naspäť do histórie a urobiť riadený experiment, v ktorom by sme zmenili nejakú vlastnosť obrazu alebo udalosť, ktorá sa zapísala do jeho histórie, aby sme sa pozreli na ich dôsledky pre reputáciu tohoto obrazu.

Ekonomickí historici, ktorí sa snažia vysvetliť onen hokejkový graf svetového HDP na obyvateľa, sú v podobnej situácii ako špecialisti dejín umenia, ktorí sa snažia vysvetliť slávu Mony Lisy tým, že poukazujú na rôzne vlastnosti tohoto obrazu. Moderný pokrok v masovej životnej úrovni a bohatstve je priamym dôsledkom Priemyselnej revolúcie, ktorá sa odohrala najprv v Anglicku a Holandsku v 18. storočí.

Prečo k nej ale prišlo? Podobne ako špecialisti cez umenie, ekonomickí historici majú celú škálu rôznych vysvetlení, z ktorých mnohé sa prekrývajú. Príkladmi sú atlantický obchod, otroctvo, Britské impérium, vysoké mzdy a lacné uhlie, protestantská etika, či správne inštitúcie.

Všetky z týchto faktorov boli v rôznej miere prítomné. Ktorá ale bola *príčinou*? Pripomeňme si, že problémom spoločenských vedcov je to, že Priemyselná revolúcia bola len jedna, a už prebehla. Ak nie sme Pánboh, tak nemôžeme ísť späť v čase a zmeniť niektorý z týchto faktorov, aby sme videli, aký efekt bude mať na výsledok.

Našťastie ale vieme poukázať - možno presvedčivejšie než historici umenia – na slabé stránky alternatívnych vysvetlení. Vezmime si prvé dve (resp. tri): [geografiu](#), [atlantický obchod a otroctvo](#). Hypotéza je, že Británia bola v dobrej pozícii k obchodu s Amerikou. Zisky z transatlantického obchodu tak údajne poskytli základ pre investície, ktoré sa Anglicku odohrali v 18. storočí. Jeden variant tohoto

vysvetlenia ukazuje na [otroctvo](#), ktoré sa praktizovalo v karibských kolóniách. Vykoristovanie otrokov a predaj cukru vytvoril základ pre neskoršie investície. Nesedí niekoľko vecí. Predovšetkým, prestovanie cukrovej trstiny za pomoci otrockej práce v Karibiku nebolo samo osebe ziskové – výnosné bolo len vďaka tomu, že Británia zaviedla colné tarify na cukor z kolónií iných krajín. Navyše, obchod s kolóniami bol relatívne malý. Na svojom vrchole na konci 18. storočia (keď už priemyselná revolúcia prebiehala), dosahovala obchodná výmena s kolóniami sotva 15 percent britského HNP.

Stala sa teda priemyselná revolúcia preto, lebo Anglicko ovládalo veľké hospodárske impérium? Myšlienka za touto hypotézou je tá, že Britské impérium predstavovalo veľký globálny trh, na ktorom sa dali uplatniť výnosy z rozsahu pri priemyselnej výrobe. Avšak problém s týmto vysvetlením je dvojaký. Po prvé, Britské impérium nedosiahlo svoju plnú podobu až do polovice 19. storočia, kedy už Priemyselná revolúcia bola v plnom prúde. Takže časovo je táto hypotéza nepresvedčivá. Po druhé, iné krajiny, predovšetkým Španielsko a Portugalsko, mali svoje zámorské impéria skôr – hneď v pokolumbovskej ére – a napriek tomu tieto neviedli k prosperite ani k rozmachu priemyselnej produkcie.

Sú za priemyselnou revolúciou vysoké mzdy a lacné uhlie? [Bob Allen](#), ekonomický historik na Oxforde, je zástanca teórie, ktorá si získala veľký ohlas medzi ekonómami, nakoľko je založená na mikroekonomickej logike relatívnych cien. Už od 17. storočia malo Anglicko pomerne vysoké mzdy. Súčasne s tým malo Anglicko, zvlášť na severe, veľké zásoby uhlia, ktoré bolo mimoriadne lacné. Allenov argument je, že [kombinácia týchto dvoch faktorov](#) viedla k technologickým inováciám, ktoré šetrili prácu a namiesto nej využívali energiu a surové prírodné materiály.

Uvedme typický príklad takej inovácie. Okolo roku 1764 vymyslel James Hargreaves zariadenie, ktoré sa stalo známe ako [spinning jenny](#), čiže spriadací stroj. Na rozdiel od tradičného kolovrátku, umožňoval simultánne pradenie veľa roznych vlákien – čiže nielen jednej nite, ale celých tuctov nití, a to bez toho, aby na obsluhu potreboval viac práce než kolovrátok. Jeho vylepšenia umožňovali dokonca pohon parným strojom, čo automatizovalo výrobu. Nová technológia

nebola až tak zložitá a nápad sa rýchlo roznesol po svete. Okrem Anglicka sa však spriadací stroj sprvoti nikde neuchytil – ani vo Francúzsku, ani v Indii. [Bob Allen zistil](#), že pri existujúcich mzdách totiž nebolo zariadenie v týchto krajinách rentabilné – a dokonca, že nebolo pravdepodobne rentabilné nikde inde v Európe než v Anglicku.

Vysvetľuje to priemyselnú revolúciu? Rozhodne to vysvetľuje smer, ktorým sa technologické zmeny uberali – ich pointou bolo šetriť drahou prácou a nahrádzať ju lacnejšími výrobnými faktormi. Nevysvetľuje to ale ich rozsah. 18. storočie totiž zažilo celú explóziu inovácií a technologických zmien, ktoré viedli k exponenciálnemu rastu. Rozdiel relatívnych cien vie vysvetliť, prečo ľudia používali menej práce a viac kapitálu, nevie ale vysvetliť explozívnu dynamiku inovácií, ktoré stáli za priemyselnou revolúciou.

Predposlednou možnosťou je protestantská etika. Slávna [téza Maxa Webera](#) je, že kalvínsky protestantizmus motivoval ľudí k tvrdej práci, nakoľko pozemský úspech bol podľa kalvinistov predzvesťou večného života. Preto sa ekonomický rast odohral práve v miestach s protestantskou tradíciou. Weberovým problémom je samozrejme to, že priemyselná revolúcia sa neodohrala v Ženeve v 16. storočí, ale primárne v Anglicku, kde kalvinizmus rozšírený nebol.

Existujú, samozrejme, aj iné kultúrne vysvetlenia – napríklad tie, ktoré načrtnol [Joel Mokyr](#) alebo [Deirdre McCloskey](#). Mokyr [tvrdí](#), že priemyselná revolúcia bola výsledkom nového hodnotového rebríčka, ktorý si cenil technologickú inováciu. Deirdre McCloskey zase [hovorí](#), že novou dôležitou hodnotou bol rešpekt k obchodníkovi a podnikateľovi. Spoločným problémom oboch vysvetlení je ich endogeneita. Kultúra nie je veličinou, ktorá by existovala vo vákuu, ale je fundamentálne výsledkom spoločenských procesov. Kultúrne normy, hodnoty, presvedčenia odrážajú ľudskú skúsenosť s realitou. Pokiaľ nemáme nejaký presvedčivý exogénny zdroj variácie v kultúre, akýsi prirodzený experiment – a ten nájsť je veľmi ťažké – tak je veľmi ťažké určiť či a aký efekt kultúra mala na hospodársky rozvoj (a do akej miery bola kultúrna zmena sama dôsledkom hospodárskeho rozvoja).

Poslednou možnosťou je to, že priemyselná revolúcia – a vlastne moderný ekonomický rast – je produktom správnych inštitúcií. Existujú rôzne varianty tohoto vysvetlenia pochádzajúce od rôznych autorov – Douglass North a Barry Weingast majú [jedno](#), Daron Acemoglu a James Robinson majú [trochu iné](#). Nosnou je idea, že spoločnosti, ktoré začali chrániť súkromné podnikanie a inovácie, začali prosperovať výrazne lepšie než spoločnosti, ktoré chránili malú koristnícku elitu. Vo Veľkej Británii a v Holandsku, a v postupnej miere aj inde v Európe a v európskych kolóniách, sa v 18. a v 19. storočí podľa všetkého prvýkrát zakorenili inštitúcie, ktoré chránili súkromné vlastníctvo, podnikanie a inovácie a obmedzovali moc, ktorú mali vlády nad ľuďmi.

Väčšina ekonómov dnes súhlasí, že na inštitúciách záleží a že bez dobrých inštitúcií nemožno očakávať hospodársku prosperitu. Pokiaľ zákony a spoločenské pravidlá dovoľujú rabovanie, tak sa spoločnosť bude uberať iným smerom, než keď pravidlá napomáhajú podnikaniu, inovácii, a poskytujú ľuďom bezpečnosť vlády zákona. Dôležitosť inštitúcií je dnes čoraz viac predmetom ozajstného konsenzu medzi ekonómami rôznych ideologických zafarbení – od Svetovej banky cez Cato Institute po Paula Krugmana.

Inštitucionálne vysvetlenie priemyselnej revolúcie je presvedčivé z dvoch ďalších dôvodov. Po prvé, na rozdiel od napríklad kultúry ponúka svet bezpočet prirodzených experimentov – exogénnych zdrojov variácie v inštitúciách – na ktorých môžeme vidieť, že na kvalite inštitúcií záleží. Východné a Západné Nemecko či Južná a Severná Kórea sú dobré príklady, u ktorých rozdelenie čo? v dôsledku vojnového konfliktu bolo náhodným, exogénnym šokom, ktorý viedol k iným inštitúciám a k dramaticky rozdielnym hospodárskym výsledkom. Po druhé, ak sa zamyslíme nad rôznymi alternatívnymi vysvetleniami priemyselnej revolúcie – úlohou transatlantického obchodu či inovácií šetriacich prácou – tak uvidíme, že tieto sú do značnej miery závislé práve na prítomnosti inštitúcií, ktoré podporujú či už obchod, alebo inováciu. Ak sa teda rozhodneme veriť niektorému z predchádzajúcich vysvetlení, tak by to v nás malo posilniť – a nie oslabiť – dôveru v dôležitosť inštitúcií.

To však neznamena, že toto vysvetlenie priemyselnej revolúcie zodpovedá všetky naše otázky. Predovšetkým, odkiaľ sa v Anglicku a v Holandsku „vzali“ dobré inštitúcie? Na túto otázku môžeme hľadať odpoveď napríklad vo vplyvnej knihe Darona Acemoglu a Jamesa Robinsona, [*Why Nations Fail*](#). Kniha robí rozdiel medzi dvoma druhmi inštitúcií: inkluzívnymi a extraktívnymi, a to v dvoch sférach života – v sfére politickej a v sfére ekonomickej.

Inkluzívne inštitúcie sú tie dobré, tie, ktoré sú na prospech väčšiny, extraktívne inštitúcie, naopak, umožňujú malej elite vysávať bohatstvo z celej spoločnosti. Ústavný demokratický systém s rovnosťou pred zákonom je príklad inkluzívnych politických inštitúcií – na rozdiel od diktatúry. Dobre fungujúca trhovacia ekonomika poskytujúca zdieľanú prosperitu masám je zase príklad inkluzívnych ekonomických inštitúcií. Naopak, hospodárstvo monopolizované či kartelizované, založené na korupcii a upierajúce prístup k ekonomickým príležitostiam veľkej časti populácie, je príkladom extraktívnych ekonomických inštitúcií.

Acemoglu a Robinson opisujú mechanizmy, ktoré robia zlé („extraktívne“) a dobré („inkluzívne“) inštitúcie stabilné. Jednoducho povedané, korisťníctvo v ekonomickej sfére vedie k vláde tvrdej ruky v politickej sfére, nakoľko demokracia by ponúkla občanom možnosti boja s korupciou. Podobne, inkluzívne ekonomické inštitúcie vedú k inkluzívnym inštitúciám politickým. Je ťažké si predstaviť režim, ktorý by dával ľuďom možnosť uspieť ekonomicky, ale upieral by im účasť na správe vecí verejných. Táto logika stojí za tým, že zlé a dobré inštitúcie majú tendenciu ostať zlými a dobrými.

Ako je ale potom možné, že sa v chudobnom svete spravovanom extraktívnymi inštitúciami vôbec objavili dobré, inkluzívne inštitúcie? Acemoglu a Robinson hovoria, že v histórii existujú akési kritické križovatky, kedy sa smerovanie spoločností môže zmeniť. Príkladmi môže byť revolúcia v Anglicku v roku 1688, Americká vojna za nezávislosť, morové epidémie v Európe, pád komunizmu, či rwandská genocída. Všetky tieto vytvorili priestor na zmenu, ktorá bola - alebo niekedy nebola - využitá. Podobnou logikou bola krádež Mony Lisy z Louvru v roku 1911 akousi kritickou križovatkou v živote tohoto obrazu.

Nie je ťažké vidieť, v čom väzí problém. Koncept takejto historickej križovatky má len veľmi malú prediktívnu silu a neumožňuje nám vysloviť nijaké testovateľné hypotézy o svete. Ide len o mentálnu konštrukciu, ktorú ex post montujeme na pozorované udalosti.

Stačí sa pozrieť na kritickú križovatku, ktorá je nám historicky blízka: pád komunizmu. V niektorých krajinách táto križovatka viedla k budovaniu inštitúcií demokratického kapitalizmu, inde – ako napríklad v Rusku či na Ukrajine – viedla k rabovaniu a k autoritárstvu, a inde – napríklad na Slovensku – ku kombinácii oboch. Ak by sme sa, vyzbrojení Acemogluovou a Robinsonovou teóriou vypravili naspäť v čase do roku 1990, tak by sme na jej základe nevedeli povedať nič o tom, akým smerom sa krajiny vyberú. Je to rovnaké, ako by sme sa na základe toho, že nejaký obraz bol nedávno ukradnutý z nejakej galérie pokúšali predpovedať, či sa stane najslávnejším obrazom v histórii.

Ekonomovia a spoločenskí vedci tak vedia prekvapivo málo o tom, čo je v mnohých smeroch nosnou témou ich disciplíny. To však neznamená, že štúdium inštitúcií a hospodárskych dejín je slepou uličkou. Nevieme rozlúsknuť otázku toho, prečo priemyselná revolúcia nastala vtedy, kedy nastala a tam, kde nastala. Nevieme presne ani, čo poháňa proces inštitucionálnej zmeny. A je dosť dobre možné, že tieto otázky nebudeme schopní vyriešiť nikdy. Napriek tomu ale vieme toho pomerne dosť o tom, aké špecifické inštitúcie sú spojené s dobrými ekonomickými výsledkami. Ide o inštitúcie podporujúce práva jednotlivcov v politickej, ako aj ekonomickej sfére.

Skromnosť je v spoločenských vedách dôležitá cnosť. Realita, ktorú sa snažíme vysvetliť, je mimoriadne zložitá a spoločenskí vedci ani pri dnešnom stave svojej disciplíny nemajú kľúč k vysvetleniu masovej prosperity modernej éry. Ak niekto tvrdí, že odpoveď má, tak by sme mali znervózniť.